

ดินุก กับ **ภูเก็ต** สมัยรัตนโกสินทร์ราชัน กาญจนระวีนิช

ประวัติศาสตร์ของมนุษย์นั้น นักศึกษาวัตถุโบราณมักจะแบ่งออกเป็น ยุคหินตอนต้น ยุคหินใหม่ ยุคทองแดง ยุคดินุกผสมทองแดงที่เรียกว่า บรอนซ์ และยุคเหล็กในปัจจุบัน

มนุษย์ได้เริ่มใช้ดินุกผสมทองแดงในที่ฝังศพเก่า ๆ มากมายในที่ต่าง ๆ ในหลายทวีปและได้พบเครื่องประดับทำด้วยดินุกในที่ฝังศพในอียิปต์ ซึ่งปรากฏว่ามีอายุประมาณ 3,800 ปี

ในสมัยที่พวกโรมันเรืองอำนาจ ก็มีการใช้ดินุกผสมที่เรียกว่า โ คิวเตอร์โ ซึ่งชาวยุโรปถือว่าเป็นเครื่องเงินของคนจน

ชาวยุโรปโบราณได้ดินุกส่วนใหญ่จากประเทศ**อังกฤษ** ซึ่งยังคงเป็นผู้ผลิตดินุกอยู่ ทางด้านทวีปเอเชียได้มีชาวอาหรับเขียนไว้ว่าพันปีมาแล้ว ดินุกส่วนใหญ่จะได้อาจมาจากแหลมมลายูและหมู่เกาะอินโดนีเซีย แต่ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าภูเก็ตได้เริ่มมีบทบาทในการป้อนดินุกให้โลกเมื่อใด

พวกมุสลิมจากอินเดียก็ได้มาค้าขาย ซื้อดินุกจากภูเก็ต ดังที่กัปตันเบาวเอรี ได้เขียนเอาไว้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้นำเรือใบมาจอดทอดสมอในอ่าวถลาง ได้ทราบว่ามีชาวเมืองจิงสตันลุกขึ้นต่อสู้ฆ่าฟันเจ้าเมืองและพวกของเขาซึ่งเป็นพวกมุสลิมที่ยกมาจากอินเดีย และทำการค้าในอ่าวเบงกอล และตั้งบ้านเรือนอยู่ที่มะริด และสินค้าสำคัญก็คือดินุกที่ต่างประเทศต้องการ ความต้องการดินุกนี้เอง จึงทำให้ภูเก็ตเป็นที่รู้จักกันมากขึ้น และเป็นเป้าหมายของบริษัทการค้าของชาวยุโรปก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

นักเดินเรือในทะเลอันดามันในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้เขียนบรรยายไว้ว่า ระยะเวลาระหว่างมะริดซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญของพระเจ้ากรุงสยาม กับจิงสตัน (หรือภูเก็ต) นั้น มีอ่าวจอดเรือดี ๆ หลายแห่ง แต่ตลอดทางตามแนวชายฝั่ง ไม่ค่อยจะมีผู้คนอาศัยอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากพวกสลัดที่หวงความลับบ้าน ด้วยการปล้นสะดม หรือจับตัวไปขายเป็นทาส จิงสตันหรือเกาะภูเก็ตนั้นถูกรุกรานอยู่เสมอ

เบาวเอรีเขียนไว้ใน พ.ศ. 2218 (ค.ศ. 1675) ว่า พวกสลัดนี้เป็นโจรแท้ ๆ แล่นเรืออยู่ระหว่างจิงสตัน กับ ปูเลา ชัมบิลัน (เกาะเกา) ไม่ถือสัญชาติหรือขึ้นกับรัฐใด ชอบหลบซ่อนอยู่ตามที่กำบังต่าง ๆ และออกคุกคามตลอดทางเดินเรือริมฝั่งแหลมมลายู ชาวสลัดพวกนี้ไม่ชอบอยู่เป็นแห่งหน ย้ายที่อยู่ไปตามเกาะต่าง ๆ และไม่ทำการเพาะปลูกแต่อย่างใด ได้แต่ดำนางมหยอม และปล้นสะดมเป็นการเลี้ยงชีพ การที่ชาวยุโรปเข้ามาค้าขายเพื่อซื้อดินุกจากเกาะภูเก็ตนั้นก็เป็นการเริ่มเปิดฉากรักษาความสงบด้วยการปราบปรามโจรสลัด

นับตั้งแต่ ชาวโปรตุเกสได้เข้ามาตั้งป้อมปราการที่มะละกาในปี พ.ศ. 2054 (ค.ศ. 1511) ก็ได้มีชาวยุโรปเข้ามาติดต่อซื้อดินุกจากภูเก็ต ดังปรากฏอยู่ตามเอกสารต่าง ๆ ที่ได้มีคนกล่าวถึงมากมายทั้งชายโปรตุเกส ชาวฮอลันดา และฝรั่งเศส ได้เข้ามาตั้งห้างซื้อดินุกจากภูเก็ต ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ถึงกับมีการแต่งตั้งชาวฝรั่งเศสมาเป็นเจ้าเมือง เพื่อรักษาความปลอดภัยให้พลเมืองของเขาที่เข้ามาค้าขาย

การแก่งแย่งระหว่างชาวโปรตุเกส ฮอลันดา และฝรั่งเศส ในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้ก็มีส่วนช่วยให้ภูเก็ต รักษาความเป็นไทไว้ได้ ในขณะที่เมืองท่าอื่น ๆ ต้องถูกชาวยุโรปที่แย่งชิงกันเขาคบครอง

มะละกาซึ่งตกอยู่ในอำนาจโปรตุเกส ในปี พ.ศ. 2054 (ค.ศ. 1511) นั้น ก็ถูกพวกฮอลันดาเข้าล้อมยึดไปได้ในปี พ.ศ. 2184 (ค.ศ. 1641) พวกฮอลันดาเองก็ต้องถอนกำลังไปในระหว่างที่เปลี่ยนมีอำนาจ ถึงแมตต่อมาอังกฤษจะคืนให้ฮอลันดา แต่ในที่สุดฮอลันดาก็ต้องยกให้อังกฤษในปี พ.ศ. 1367 (ค.ศ. 1824)

เหตุผลที่สำคัญข้อหนึ่งที่ช่วยให้ภูเก็ตเป็นไทมาได้ในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ อาจเป็นเพราะในปี พ.ศ. 2327 (ค.ศ. 1784) นายกรัฐมนตรี วิลเลียม พิตท์ ของอังกฤษได้ออก พ.ร.บ. อินเดีย ซึ่งบังคับมิให้ทำสัญญาใด ๆ อันอาจก่อให้เกิดสงครามได้ โดยมีได้รับอนุมัติจากรัฐบาล โดยอ้างว่าการวางแผนรุกรานและขยายอาณาจักรเป็นการขัดต่อความปรารถนา เกียรติยศ และนโยบายของชาติ

ในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์การซื้อขายดินุก ดังเช่น ในหนังสือของท้าวเทพกระษัตรี ถึง ฟรานซิส โลท์ ที่กล่าวว่า

โ คิว ด้วย ณ เดือนแปดข้างแรมนี้ ข้าพเจ้าจะไปกรุงเป็นแน่ แต่จะมา ณ ทางตรง ถ้าข้าพเจ้ามาถึงเกาะตะลิวบงแล้ว จะให้พระยาทุกราช กับ พอญมากราบเท่าพระยานายท่าน จะขอพึ่งชื่อของท่านสักสามสี่สิบภาวจะได้เอาเขาไปแก้ไข ณ กรุงให้พ้นกรมการ ณ เมืองถลางเบียดเสียดว่ากล่าวแล้วถ้าสวความคิดข้าฯ ไปครั้งนี้นัก ดินุก ณ เมืองถลางก็จะอยู่ในพระยาท่านได้ใช้ไม่ขัดสน แต่พระยานายท่านได้เห็นดูแลข้าพเจ้าครั้งนี้ด้วยเถิด ข้าพเจ้าหามิได้เป็นที่พึ่งที่อาศัยไม่แล้วยังเห็นหน้าแต่ท่านแห่งเดียว และให้โตกพระยานายท่านช่วยจัดปิ่นสูตั้นสัก 50 บอก ฯลฯ โ

หรือ หนังสือของเจ้าพระยาถลาง ถึง ฟรานซิส โลท์ ในเรื่องเกี่ยวกับค่าภาคหลวง หรือภาษีส่งออกดินุกที่กล่าวไว้ว่า

โ หน้งสือท่นพระยาลัดผู้เป็นเจ้าพระยากลางบอกมายังท่นโตกพระยาราช ด้วยมีตราออกมาแต่กรุงฯ คร้งนี้ ว่าหลวงคล้งเข้าไปกราบทูลให้อาภาษี ภาวลาละซึ่งเหมือนคร้งก่อนและของหลวงให้มีตราออกมาตามข้าพเจ้าว่าจะเอาภาษีเกราะภูวลาละซึ่งได้หรือมิได้ ในท่งตรมีเนือความเป็นหลายประการนั้น ข้าพเจ้าจะบอกขอภาษีเสีย แลโตกพระยาราชได้เห็นได้ช่วยจัดของถวาย แลข้าพเจ้าให้ยี่สิบผู้เป็นขุนลุ่มพลอยสลูบ กบิตันปีราเสน บรรทุกตีบุกมาลึบห่าภาวลา ใหท่นชวจัดของ ป็นสูต่นลักรอยบอก ผาพรตตตะหลัก ผาขาวผาลายพรม และเงินเหรียญ จะได้จ่ายซื้อตีบุกไว้แต่ราษฎรลักรสามพันสี่พัน แลชาวสารลักรสิบเกียน เกลือลักรสองเกียน ของท่งนี้ท่นได้เห็น ช่วยจัดให้มาจะได้ใช้การช้ตสน ข้าพเจ้าจะขอติดินท่นลักรห่าลึบภาวลา มาถึงเมืองกลางจะช้ให้คร้งหนึ่งก่อน แลตีบุกราษฎรจะนำขึ้นไปอีกในมรสุมนี้ ข้าพเจ้าจะจัดแจงแก้ไขให้คงไปได้ ณ เกาะปูเหลาปีนังท่งนั้น แลการที่จะรบพม่านั้น แลแต่ ราษฎรเมืองกลางจะให้ขึ้นชู้ตแตต่นมรสุม แลการ ณ เมืองกลางท่งวันนีไป ข้าพเจ้าทำอยู่เหมือนท่งเกาะปูเหลาปีนังของท่นเองเหมือนกัน ฯลฯโ

เป็นท่น่าสังเกตุว่าในสมัยนั้น ทางรัฐบาลก็เก็บภาษีตีบุกภาวลาละซึ่ง บางแห่งอ้างว่าหนึ่งภาวลาเท่ากับ 20 ดุล และหนึ่งดุลเท่ากับ 20 ชั่ง แต่เอกสารบางฉบับก็ว่า หนึ่งภาวลาเท่ากับ 350 ชั่ง อย่างไรก็ตามก็ ภาษีตีบุกคงไม่ถึงร้อยละหนึ่ง และตีบุกในสมัยนั้นก็ผลิตไม่ทันส่งออก จนชาวภูเก็ตต้องเป็นหนี้ ฟรานซิส โลท์

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่ฟรานซิส โลท์ ได้เข้าไปปกครองเกาะปีนัง โดยเริ่มต้นด้วยการทำสัญญาเช่าจากสุลต่านไทรบุรี มะละกาที่เริ่มหมดความสำคัญทางการค้าลง มะริดก็ถูกพม่าในราชวงศ์อลองพญายึดไป การค้าตีบุกของภูเก็ตก็เป็นการค้ากับปีนังเป็นส่วนใหญ่ ตีบุกจึงมีอิทธิพลที่ช่วยบั่นวัฒนธรรมภูเก็ตไปในแนวของปีนัง ชาวภูเก็ตในระยะกว่าร้อยปีที่แล้ววามักจะอ้างอิงถึงปีนังเมื่อต้องการพัฒนาบ้านเมือง และพยายามเจริญรอยตามปีนัง

เนื่องจากประชาชนชาวสยามเองไม่นิยมใช้ตีบุก ตีบุกจึงเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของภูเก็ตที่จะใช้แลกเปลี่ยนกับสินค้าต่าง ๆ ตั้งแต่ฝิ่นจนถึงอาวุธที่มีส่วนในการรักษาเอกราชของประเทศการทำเหมืองแร่ตีบุกในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 จึงเป็นการซื้อแร่จนจากการทำเหมืองแล่นและเหมืองรูหรือเหมืองปล่องเป็นสำคัญ

สนธิสัญญาระหว่างประเทศสยามและอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ให้ประโยชน์ในการค้าแก่**อังกฤษ**เป็นอย่างมาก ความสัมพันธ์ระหว่างภูเก็ตกับปีนังของอังกฤษ จึงแน่นแฟ้นขึ้น

หลังจากปี พ.ศ. 2338 (ค.ศ. 1795) ทางประเทศฝรั่งเศสได้พยายามค้นคว้าหาทางเก็บอาหารใส่ภาชนะไว้ใช้ในยามสงครามจนกระทั่งปี พ.ศ. 2382 (ค.ศ. 1839) นับตั้งแต่นั้นมา ตีบุกจึงเป็นโลหะสำคัญที่ตลาดโลกต้องการมากยิ่งขึ้น

การทำเหมืองแร่ตีบุกในเกาะภูเก็ต จึงได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว การทำเหมืองหาบได้เริ่มขึ้นและสามารถผลิตตีบุกได้มากกว่าวิธีเก่า ๆ แต่ก็ต้องใช้กรรมกรเป็นจำนวนมาก และก็ต้องอาศัยแรงงานจากต่างประเทศ ชาวจีนเป็นจำนวนมากจึงได้เดินทางมาภูเก็ต วัฒนธรรมของภูเก็ตจึงได้รับการวิวัฒนาการตามแบบของจีนไปด้วย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2435 ได้ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น ให้เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย การปรับปรุงการปกครองต่อมาก็ได้มีส่วนทำให้การทำเหมืองแร่ตีบุกในจังหวัดภูเก็ตทันสมัย และตั้งอยู่ในระเบียบแบบแผนและมีประสิทธิภาพ ซึ่งแม้ในปัจจุบันนี้ ก็ยากที่จะเปรียบเทียบได้

ประมาณปี ค.ศ. 1905 (พ.ศ. 2448) เมื่อได้มีการทำเหมืองหาบกันแพร่หลาย เหมืองแร่ที่อุดมสมบูรณ์ได้ร่อยหรอลงไป การทำเหมืองซึ่งเคยมีศูนย์กลางอยู่ตามลุ่มแม่น้ำกลาง ได้ย้ายมายังตำบลกะทู้ และทุ่งคา แหล่งแร่ที่สำคัญที่ไม่เคยมีการชู้ต ก็คือที่ดินในเขตศาลากลางทุ่งคา อันเป็นที่ตั้งสถานีตำรวจ ที่ทำการไปรษณีย์ ซึ่งพระยารัษฎานุประดิษฐได้ช้ชกวนให้มีการลงทุนทำเหมือง

กัปตัน เอดวาร์ด ที ไมลส์ ชาวออสเตรเลียซึ่งได้เดินทางมาทำธุรกิจที่ปีนัง ได้รับเชิญให้มาสำรวจและมีความเห็นว่ากรายอาคารบ้านเรือนของทางราชการไม่น่าคุ้มกับการทำเหมืองแร่ แต่กลับไปสนใจในการทำเหมืองหาบในอ่าวทุ่งคา ซึ่งในขณะนั้นใช้ทำนบกั้นน้ำเค็มเป็นบริเวณประมาณ 320 ไร่ เพื่อทำเหมืองหาบและใช้คนงานหลายร้อยคนเป็นแรงงานชู้ต กัปตันไมลส์เชื่อว่าแหล่งแร่ตีบุกซึ่งสะสมตามทางน้ำเค็มใต้ศาลากลางและเหมืองหาบชายฝั่ง คงจะเป็นสายออกไปในอ่าวทุ่งคา พันบริเวณที่มีการทำเหมืองอยู่แล้ว

ตามประวัติศาสตร์แต่ดั้งเดิม นับแต่ชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งห้างเมื่อ พ.ศ. 2151 (ค.ศ. 1608) ไม่ปรากฏว่ามีชาวยุโรปเคยเข้ามาทำเหมืองแร่ตีบุกในประเทศไทย แต่เข้ามาเป็นคนกลางรับซื้อตีบุกไปขายเท่านั้น กัปตันไมลส์ จึงได้ทดสอบความสมบูรณ์ของแหล่งแร่ในอ่าวทุ่งคาและเมื่อได้ผลยืนยันความคิดเดิม ก็เริ่มดำเนินการเจรจาของสัมปทานพิเศษ

การที่กัปตันไมลส์ นำ**เรือชู้ต**เข้ามาทำเหมืองแร่ในอ่าวทุ่งคาได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2450 (ค.ศ. 1907) นั้น จึงเป็นการใช้**เรือชู้ต**ทำเหมืองแร่ในทะเลแห่ง**แรกของโลก** และเป็นการเปิดเหมืองแบบใหม่ได้สำเร็จภายในระยะเวลาเพียง 3 ปี นับตั้งแต่เริ่มสำรวจ ย่อมเป็นเครื่องแสดงถึงความเชื่อมั่นในความมั่นคงของบ้านเมือง และแสดงถึงประสิทธิภาพของการบริหารของรัฐบาลสยาม

ภายใน พ.ศ. 2454 (ค.ศ. 1911) ได้มีเรือชู้ตเดินในทะเลชู้ตแร่ตีบุกอยู่ในอ่าวทุ่งคาวมถึง 5 ลำ

หลังจากที่กัปตันไมลส์สามารถใช้เรือชู้ตมาทำเหมืองแร่ตีบุกในอ่าวทุ่งคาได้แล้ว ก็ได้ปรึกษาเรื่องแหล่งแร่บริเวณศาลากลางกับเพื่อนฝูง

ซึ่งเป็นกรรมการของบริษัททุ่งคาฮาเบอร์ ทิน เครดิง โนโลอาบิลิตี้ ต่อมา นายอิริค ไบรอนมัวร์ วิศวกรเหมืองแร่ได้มาสำรวจตรวจเจาะตัวอย่างบริเวณศาลากลางทุ่งคา จึงได้มีการก่อตั้งจดทะเบียน บริษัททุ่งคา คอมปานี โนโลอาบิลิตี้ ขึ้นที่เมืองเมลเบิร์น ประเทศออสเตรเลีย เมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2453 บริษัทนี้ได้เริ่มเปิดเหมืองที่บริเวณศาลากลางทุ่งคาเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2454 และเลิกขุด เมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2463 (ค.ศ.1920) เรือขุดลำนี้ขุดดินรวม 5 ล้านลูกบาศก์หลาเศษ และได้แร่ดีบุก 7,679 ตัน ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งแร่ที่สมบูรณ์ยิ่ง ตามความคาดหมายของพระยารัษฎา ในการขุดแร่ดีบุก ในบริเวณศาลากลางทุ่งคานี้ บริษัทได้จ่ายเงินชดเชยเป็นค่าสร้างที่ทำการรัฐบาลขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นศาลากลางจังหวัดภูเก็ตในปัจจุบัน กล่าวกันว่าเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กหลังแรกในประเทศไทย ในเรื่องนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเขียนไว้ว่า

โ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ สามารถสร้างเมืองภูเก็ตขึ้นใหม่ได้ทั้งเมืองด้วยอุบายอย่างน่าอัศจรรย์ ด้วยบริเวณบ้านพระยาภูเก็ตซึ่งเป็นของหลวงและอาศัยไซ้เหย้าเรือนของเดิมเป็นที่ว่าการมณฑล และที่พักของข้าราชการอยู่ นั้น เป็นที่มีแร่ดีบุกอยู่ใต้ดินเป็นอันมาก เมื่อขุดแต่ตามทีใกล้เคียงหมดแล้วก็เหลืออยู่ตรงที่ตั้งบริเวณสถานที่รัฐบาล มีบริษัทฝรั่งมาถามว่าถ้ายอมให้ค่าคอมเม้นขึ้นตามสมควร รัฐบาลจะอนุญาตให้ขุดแร่ตรงนั้นได้หรือไม่ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ มาบอกหม่อมฉันว่า ไซ้ดีมาถึงแล้ว ขออนุญาตขายที่บริเวณรัฐบาลเอาเงินสร้างสถานที่สำหรับราชการต่าง ๆ กับทั้งที่อยู่ของข้าราชการขึ้นใหม่ให้สมสมัย หม่อมฉันก็กราบบังคมทูล ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตามประสงค์ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ไปเลือกที่ใหม่เนินเขาแล้วคิดทำแผนผังทั้งถนนและสถานที่ต่าง ๆ เหมือนอย่างสร้างเมืองใหม่ ประมาณเงินที่จะต้องใช้ในการก่อสร้าง ตั้งเป็นราคาขายบริเวณรัฐบาล บริษัทก็รับซื้อ ได้เมืองใหม่ซึ่งปรากฏอยู่ทุกวันนี้ทั้งเมือง โดยมีต้องจ่ายเงินพระคลัง และยังมิกำไรต่อไปด้วย ลงความในสัญญาว่าขายแต่แร่ดีบุก เมื่อบริษัทขุดแร่ดีบุกหมดแล้วต้องคืนที่นั้นให้รัฐบาลโดยไม่เรียกค่าชดช้อย่างใด ๆ รัฐบาลยังได้เงินค่าภาคหลวงมากขึ้นจากการทำเหมืองแร่ในที่นั้นด้วยอีกโสดหนึ่งโ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้พยายามปรับปรุงอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกโดยว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศเข้ามา นายเฮนรี่ ยอร์ช สก็อตต์ วิศวกรเหมืองแร่ชาวอังกฤษได้เข้ารับราชการในประเทศไทยตั้งแต่อายุได้ 21 ปี และต่อมาก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นอธิบดีกรมราชโลหกิจ

หลังจากที่ได้ออกราชการแล้ว ในปี พ.ศ. 2450 (ค.ศ.1907) ท่านก็ได้ออกสำรวจแหล่งแร่ในจังหวัดภูเก็ต และลูกหลานของท่านก็ยังยังคงอยู่ในภูเก็ต และมีบทบาทในกิจกรรมที่สำคัญของท้องถิ่น ท่านผู้นี้ได้ร่วมกับพี่ชายในการก่อตั้ง บริษัท ไวมัสทิน ซินดิเคท ลิมิเต็ด ซึ่งยังคงเปิดทำการทำเหมืองอยู่ในจังหวัดระนอง

ท่านไม่พบแหล่งแร่ดีบุกใหญ่ ๆ ในภูเก็ต แต่แหล่งแร่เล็ก ๆ ที่ท่านสำรวจไว้ ก็ได้กลายเป็นเหมืองของชาวภูเก็ตต่อมา

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 การเดินเรือระหว่างภูเก็ตกับป็นัง ดำเนินไปไม่สะดวกเพราะเรือเดินทะเลอังกฤษถูกเรียกไปใช้ในงานสงคราม แต่อย่างไรก็ดี พ่อค้าภูเก็ตก็สามารถติดต่อหาเขาเรือมาเดิน ทำให้การค้าดีบุกไม่ต้องหยุดชะงักลงได้

มีเรื่องเล่าให้ฟังกันว่า ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 นี้ ชาวภูเก็ตได้เรียอะไรเพื่อออกส่งซื้อนาฬิกา แล้วจะมาติดตั้งที่หอนาฬิกาที่สถานีตำรวจ ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามกับธนาคารชาเตอร์ แต่เรือที่นำนาฬิกามาจากยุโรปนั้น ได้จมระหว่างทาง นาฬิกาแห่งนี้จึงมีช่องว่างเป็นที่พิศวงแก่มหาชนหลังอยู่จนกระทั่ง พ.ศ. 2519 สโมสรรโลออนส์ภูเก็ต ซึ่งขณะนั้นมีโลออนส์เฉลิม ทองตันเป็นนายกฯ ได้จัดหานาฬิกามาติดตั้งให้

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 การทำเหมืองแร่ดีบุกในภูเก็ตได้ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วมีบริษัทชาวต่างประเทศเข้ามาเปิดดำเนินการเหมืองเรือขุดเป็นจำนวนมาก ส่วนชาวไทยเองก็ได้ขยายกิจการ โดยนำเครื่องจักรและเครื่องทุ่นแรงต่าง ๆ มาใช้

เมื่อชาวต่างประเทศได้นำเรือขุดเข้ามาใช้เป็นจำนวนมาก ชาวภูเก็ตเองก็ไม่น้อยหน้า ได้มีการใช้เครื่องสูบลมมาทำเหมือง ดังที่เรียกกันว่าเหมืองสูบลมซึ่งสามารถทำได้เป็นปริมาณมาก ผูกเบิกทางด้านนี้ก็มี นายตันล้มหยอง ขุนนิเทศจันารักษ์ นายตันเคี้ยว และขุนวิเศษนุกูลกิจ

หลวงอนุภาส ได้เปิดเหมืองสูบลมที่ทันสมัยที่สุดโดยใช้พลังงานไฟฟ้าจากโรงจักรกลวง ซึ่งเรียกกันว่า เหมืองเจ้าฟ้า อันเป็นที่เข็ดหน้าชู้ตาของภูเก็ตอยู่ ณาน ที่เรียกกันว่าเหมืองเจ้าฟ้า เพราะกรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นผู้ทรงมาทำพิธีเปิด

ในระยะก่อนสงครามมหาเอเซียบูรพา ญี่ปุ่นก็ได้พยายามที่จะเข้ามามีบทบาทในภูเก็ตและได้พยายามผูกขาดการค้าซื้อดีบุก

มีผู้ได้รับมอบหมายจากนายกรัฐมนตรี ป. พิบูลสงคราม ได้ไปทำสัญญาซื้อขายดีบุกและยางทั้งหมดที่ประเทศไทยจะผลิตได้ในปี พ.ศ.2484 ให้แก่ญี่ปุ่น แต่ต่อมาทางกระทรวงการต่างประเทศคัดค้าน เพราะอังกฤษและอเมริกาจะถือว่าไทยไม่วางตัวเป็นกลางตามที่ประกาศไว้

เมื่อเกิดสงครามมหาเอเซียบูรพา และกองทัพญี่ปุ่นได้ยกเข้าประเทศไทย เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2484 นั้น มีบริษัทเหมืองแร่และบริษัทค้าดีบุกของเครื่องจักรอังกฤษอยู่ในภูเก็ตหลายบริษัท คือ

- บริษัท ทุ่งคาฮาเบอร์ ทิน เครดิง ลิมิเต็ด
- บริษัท ชะเทินคินดา คอนโซลิเดเต็ด ลิมิเต็ด
- บริษัท ภูเก็ต ทิน เครดิง ลิมิเต็ด
- บริษัท กะบู ทิน เครดิง ลิมิเต็ด

บริษัท ดีนเล ทิน เดรอดยง ลิมิเต็ด
บริษัท ปีนังไมนิง คอปอเรชั่น ลิมิเต็ด
บริษัท ระวัง ทิน เดรอดยง โนโลอาบิลิตี้
บริษัท สเตรทเทรอดยง ลิมิเต็ด
บริษัท อีสเตอร์น สเมลดิง ลิมิเต็ด

บรรดาชาวอังกฤษและออสเตรเลีย ซึ่งมาทำงานอยู่ตามบริษัทต่าง ๆ เหล่านี้ ได้เข้าไปรวมตัวชุมนุมอยู่ที่สนามบินภูเก็ต ที่ตำบลไม้ขาว พวกเขาชาวอังกฤษและออสเตรเลียจากจังหวัดใกล้เคียงก็ได้มารวมตัวอยู่ด้วย โดยมีนายวอเรน พาร์สัน ผู้อำนวยการเขตของกลุ่มบริษัทแองโกล-ออสเตรเลีย (มาลาया) ลิมิเต็ด เป็นหัวหน้า ทั้งนี้เป็นไปตามแผนซึ่งรัฐบาลอังกฤษได้กำหนดไว้ โดยหวังว่าจะส่งเครื่องบินมาลงที่สนามบินภูเก็ตได้ แต่เมื่อปรากฏว่าทางกองทัพอากาศอังกฤษในมลายูไม่สามารถรับกำลังทัพญี่ปุ่นได้ ทางกองทัพเรืออังกฤษจึงได้ส่งเรือมาอพยพชาวอังกฤษและออสเตรเลียที่ภูเก็ตไป ชุนเลิศโกคาร์กิชผู้ช่วยเหลือส่งเสบียงให้พวกอังกฤษที่สนามบินไม้ขาว ต้องอยู่รับการซักซ้อมเมื่อญี่ปุ่นเข้ามายึดครองภูเก็ต

ในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา การทำเหมืองแร่ดีบุกได้เจียบเหงาไป เพราะตลาดโลกถูกตัดขาดเหลือแต่ญี่ปุ่น ซึ่งก็ต้องประสบปัญหาในการลำเลียงการใช้ภายในประเทศก็มีจำกัด ทางราชการได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้าควบคุมเหมืองแร่ต่างๆ ของบริษัทอังกฤษและออสเตรเลียกับฝ่ายพันธมิตร เมื่อพ.ศ. 2485 ทางราชการก็ได้จัดตั้งบริษัทแร่และยางไทย จำกัด (บ.ร.ย.) เข้าดำเนินการทำเหมืองแร่เท่าที่อุปกรณ์และอะไหล่ที่เหลืออยู่ และตลาดจะอำนวย

ทางกองทัพก็ได้ส่งหน่วยทหารมาตั้งอยู่ที่บริเวณบ้านพักเดิมของชาวอังกฤษที่เชิงเขาโต๊ะเต๊ะ เล่ากันว่านายทหารหนุ่มผู้หนึ่งที่มาประจำอยู่ในครั้งนั้น คือ ร.ท.สิทธิ จิระโรจน์ ซึ่งต่อมาเป็นนายพลเอกแล้ว

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มขึ้นในยุโรปปี พ.ศ.2482 และประเทศอิตาลีได้ประกาศสงครามเข้ากับฝ่ายเยอรมนีนั้น ได้มีเรือสินค้าของบริษัทอิตาเลียนได้เข้ามาอาศัยลี้ภัยจอดอยู่ที่ท่าเรือท่า 3 ลำ

ในระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา เรือไต้หนักอังกฤษได้เคยโจมตีเรือญี่ปุ่นและเรืออิตาเลียนอยู่หลายครั้ง อันเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้การทำเหมืองแร่ดีบุกอ่าวท่าแฉลบได้ชะงักงัน

เมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพาสงบลง เมืองแร่ต่าง ๆ ในจังหวัดภูเก็ตก็ได้มีการฟื้นฟูบูรณะขึ้น เมืองแร่ของชาวภูเก็ตเองก็มีการปรับปรุงใช้เครื่องจักรทันสมัย เมืองแร่เมืองหอบหายไป เพราะการทำเหมืองสูบโดยใช้เครื่องยนต์ดีเซลมีประสิทธิภาพสูง จึงเป็นที่นิยม บรรดาเหมืองแร่ของบริษัทอังกฤษก็ได้รับค่าทดแทนตามสัญญาสมบูรณแบบ ให้กลับมาก่อใหม่ มีอยู่ก็แต่เรือชุดของบริษัท ระวัง ทิน เดรอดยง โนโลอาบิลิตี้ของชาวออสเตรเลียที่ท่าแฉลบ ที่เจ้าของไม่พึงประสงค์ที่จะรับกลับ เพราะเรือชุดชำรุดผุพังเนื่องจากอยู่ใกล้น้ำเค็ม และแหล่งแร่ที่เหลืออยู่ก็มีน้อยและไม่สมบูรณ ทรัพยากรต่างกัน จึงตกเป็นของรัฐบาลไทย

ส่วนนายอาเธอร์ ไมลส์ บุตรชายของกัปตันไมลส์ ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งบริษัท ปีนังไมนิง คอปอเรชั่น ลิมิเต็ด ก็ได้หาทุนมาสำรวจแหล่งแร่ในทะเล โดยตั้งบริษัท ไทรมัสโปรสเปกติง จำกัด ขึ้นใหม่และเมื่อพบว่า มีแหล่งแร่ดีบุกเพียงพอ ก็ได้ก่อตั้งบริษัท อ่าวขามดิน จำกัดขึ้น โดยมีรัฐบาลไทยและคนไทยเป็นผู้ถือหุ้นร่วมอยู่ด้วยประมาณร้อยละ 32

นายอาเธอร์ ไมลส์ คงคิดถึงอนาคตว่า ถึงเวลาแล้วที่จะต้องมีการร่วมทุนกับเจ้าของประเทศ และยังมีชื่อตามนายกรัฐมนตรีนามว่า เรือพิบูลมาไซ เรือลำนี้เป็นเรือบรรทุกน้ำมัน ซึ่งนำมาดัดแปลงติดตั้งเครื่องชุดแบบกัมพูมาใช้ เรือชุดเก่าของป็นังไมนิง คอร์ปอเรชั่น ลิมิเต็ด นั้นตกเป็นทรัพย์สินของรัฐบาล และต่อมาก็ขายเป็นเศษเหล็กไป เรือชุดลำนี้เป็นปัญหาอยู่นาน เพราะเจ้าหน้าที่ฝ่ายราชการไม่รู้ว่าจอดอยู่ ณ แห่งหนใด แม้แต่คณะกรรมการพิจารณาค่าทดแทนปฏิกรรมสงคราม ก็ต้องสืบสวนส่งผู้เชี่ยวชาญทั้งไทยและอังกฤษลงมาถึงภูเก็ต เพราะทางกรุงเทพฯหาหลักฐานไม่พบ

หลังจากที่บริษัททูกาซาเบอร์ ทิน เดรอดยง ลิมิเต็ด และบริษัทเซเทินคินตา คอนโซลิตีเด็ต ลิมิเต็ด ได้สำรวจพบแหล่งแร่ดีบุกแหล่งที่สำคัญนอกฝั่งหมู่บ้านน้ำเค็ม ที่ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ตั้งแต่ปี พ.ศ.2506 (ค.ศ.1963) แล้ว บริษัทเหมืองแร่บุรพาเศรษฐกิจ ก็ได้รับสัมปทานพิเศษให้สำรวจแหล่งแร่ในทะเล ตั้งแต่อ่าวพังงา ตลอดไปจนถึงระนอง โดยร่วมมือกับบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์ จากสหรัฐอเมริกาเข้ามาดำเนินการ

ถึงแม้ว่าบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์ ได้พบแหล่งแร่ในทะเลใหญ่อีกแห่งหนึ่งนอกชายฝั่งจังหวัดพังงา และไม่พบแหล่งแร่สำคัญในจังหวัดภูเก็ต แต่ต่อมาก็ได้สร้างโรงถลุงแร่ดีบุกใหญ่ขึ้นที่ภูเก็ต ในนามของบริษัทไทยแลนด์เมลดิง แอนด์ รีไฟนิง จำกัด ที่เรียกย่อ ๆ โดยทั่วไปว่า ไทยซาร์โก้ นับเป็นครั้งแรกที่ภูเก็ตได้มีโรงถลุงแร่ที่ทันสมัยและนับเป็นครั้งแรกที่บริษัทอเมริกาได้เข้ามาตั้งกิจการทำเหมืองแร่และถลุงแร่ดีบุกสำเร็จในประเทศไทย

เมื่อเห็นกลุ่มบริษัทยูเนียนคาร์ไบด์ ได้ประสบผลสำเร็จ บริษัทซาเตอร์ คอนโซลิตีเด็ตของอังกฤษร่วมกับบริษัทเบลเลเฮม สตีลจากสหรัฐอเมริกา และบริษัทอื่น ๆ ได้เข้ามาสำรวจแหล่งแร่ในทะเลในจังหวัดภูเก็ต หลังจากที่ได้รับประทานบัตรที่อ้างว่าต้องและอ่าวกระนวนแล้ว ก็เกิดการขัดแย้งเพราะบริษัทต้องการรับประทานบัตรทั้งหมด ก่อนเริ่มดำเนินการตามข้อตกลงในการส่งเสริมการลงทุน แต่ทางราชการแสดงท่าทีว่าจะไม่ออกประทานบัตรที่ขอเพิ่มให้ จนกว่าจะต่อเรือชุดแต่อย่างใดก็กลุ่มผู้ลงทุนรายนี้ก็ก็สามารถขายกิจการให้คนไทยได้สำเร็จ โดยไม่ต้องเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมซึ่งติดตามมาทีหลัง

ก่อนที่จะสิ้นสุดสองร้อยปีที่กล่าวถึงนี้ ยังมีเหตุการณ์ที่สำคัญเกี่ยวกับตีบุกในภูเก็ตอีกด้วย กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 ได้มีผู้คนจำนวนมากได้แตกตื่นไปซุกแระในทะเลบริเวณอ่าวพันตรี และขยายไปถึงฝั่งหาดสุรินทร์และอ่าวกำมะรา ชั้นแรกใช้คนดำ แต่ต่อมาก็ตัดแปงมีแพไม้เรือหางยาว จนกระทั่งเป็นเรือเหล็กติดเครื่องสูบลมเป็นเครื่องมือ แต่ในเมื่อการดูดดำแระในจังหวัดพังงาได้ผลดีกว่า การดูดดำแระในจังหวัดภูเก็ตจึงค่อย ๆ ลดลงและปิดฉากลงในที่สุด

ขณะที่ที่ดินที่เรือซูด หรือดูดดำแระได้เคยดำเนินการอยู่นั้น ไม่ว่าจะเป็นที่ตั้งศาลากลางทุ่งคา หรือชายหาดอ่าวพันตรี กำลังกลายเป็นโรงแรมอันจะดึงดูดนักท่องเที่ยวมาจากทั่วโลก เหมืองแร่ตีบุกต่างๆ ที่เหลืออยู่ในภูเก็ต ก็เป็นของบริษัทไทยทั้งสิ้น นอกจากโรงถลุงและการค้าตีบุกซึ่งยังคงเป็นของบริษัทต่างประเทศอยู่ ภูเก็ตซึ่งเคยดำเนินตามรอยแบบของปีนังมารวม 200 ปี ก็กำลังอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อว่าจะเดินตามแบบอะไรต่อไปในระยะ 200 ปีข้างหน้า แต่ตีบุกกับภูเก็ตก็ยังคงจะมีความสัมพันธ์กันต่อไปอีก

ย

บทความอื่น ๆ เกี่ยวกับเหมืองแร่และ/หรือตีบุก

[ตีบุก](#)ในภูเก็ตสมัยอยุธยา : ราชน กาญจนะวณิช

การทำเหมืองแร่ในภูเก็ต

[พิพิธภัณฑ์เหมืองแร่](#)

[ปูมการท่องเที่ยวจังหวัดภูเก็ต](#) : ชาญ วงศ์สัตยพนธ์

ย

ย